

ԳԼՈՒԲԱԼ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԱՐԱՑՈՒՅՑԻ ՖԻՆԱՆՍԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԻ ՓՈԽԱԿԵՐՊՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԸ

ՓԱՅԼԱԿ ԵՆԳՈՅԱՆ

Գլոբալ զարգացման ժամանակակից հարացույցը առանձնանում է վառ արտահայտված նեոլիբերալ բովանդակությամբ, որտեղ հիմնական շեշտը դրվում է լիբերալ արժեքների, առավելագույն անհատական ազատության ապահովման, ժողովրդավարության արևմտյան մոդելի ընդունման, ինչպես նաև շուկայական հարաբերությունների վրա հիմնված վարքի նորմերի վրա: Ընդամին ընդգծվում է ֆինանսատնտեսական քաղաքականության հատուկ դերը գլոբալ զարգացման վեկտորի որոշման գործում: Այս հարացույցի հիմքը Բրեթոն Վուդսի և Ճամայկայի արժույթային համակարգերն են: Համաշխարհային քաղաքականության որոշ դերակատարների ուժեղացման ֆոնին նախադրյալներ են ձևավորվում միաբնեռ աշխարհը բազմաբնեռի վերածելու համար, ինչը խթանում է գլոբալ զարգացման վեկտորի փոխակերպումը: Սպառվում են ինստիտուտների և տեխնոլոգիաների ներկայիս համակարգի հիման վրա սոցիալ-տնտեսական զարգացման հնարավորությունները: Նոր այլընտրանքային ուժային կենտրոնները հիմնված են արտադրական հարաբերությունների նոր համակարգի՝ ռեսուրսները կենտրոնացնելու և մարդկային ներուժն ակտիվացնելու ունակության վրա՝ նոր տեխնոլոգիական կառուցվածքի բեկումնային ուղղություններով:

Բանալի բառեր – *գլոբալ զարգացման հարացույց, մոնետարիզմ, քեյնսականություն, Բրեթոն Վուդսի ֆինանսական համակարգ, բազմարժույթային համաշխարհային ֆինանսական համակարգ, համաշխարհային տնտեսական կացութաձև, համաշխարհային ուժային կենտրոններ*

Գլոբալ զարգացման ժամանակակից հարացույցը, որը մեծապես պայմանավորված է միաբնեռ աշխարհակարգով, ներկայումս վերափոխման փուլում է: Համաշխարհային քաղաքական-տնտեսական համակարգի բնույթի և բովանդակության վրա ազդում են ոչ միայն գլոբալացման և աշխարհաքաղաքական գործընթացները, այլև համաշխարհային և տարածաշրջանային մակարդակներում սոցիալական և ազգային տարբեր շարժումները, երկրների բնակչության վերաբերմունքը այս կամ այն արժեքներին, ինչպես նաև համաշխարհային տնտեսության և ֆինանսների վիճակը հատկապես այն ոլորտներում, որոնք ավանդաբար դրանց խթաններն են: Ժամանակակից հարացույցը, ինչպես հայտնի է, վերջնականորեն ձևավորվեց «սառը պատերազմի» ա-

վարտից հետո և աչքի է ընկնում վառ արտահայտված նեոլիբերալ բովանդակությամբ, որը շատ քաղաքագետներ բնորոշում են որպես նեոլիբերալ-լիբերտարիստական մոնետարիզմ: Այն հարում է նեոլիբերալ-լիբերտարիստական արժեհամակարգին, որը կոչված է առավելագույնս ապահովելու անհատի ազատությունը՝ ժողովրդավարական վերափոխումների իր ընկալումով, վարքի համամարդկային նորմերի սեփական մեկնաբանմամբ՝ հիմնված շուկայական հարաբերությունների ամենագորության վրա¹: Դրանք ներկայացվում են բացասական լույսի ներքո ինչպես տնտեսության մեջ, այնպես էլ հասարակական կյանքի այլ ոլորտներում բոլոր երևույթները համադրելիս:

Գլոբալ հարացույցի անվանման մեջ «մոնետարիզմ» հասկացության մատնանշումն ընդգծում է ֆինանսատնտեսական քաղաքականության բացառիկ դերը գլոբալ զարգացման ուղղվածությունը որոշելիս: Համաշխարհային ֆինանսական համակարգում մոնետարիստական մոտեցումը դարձավ գերակշռող այլ հասկացությունների հետ մրցակցության պայմաններում: Համաշխարհային քաղաքակրթության զարգացման պատմության ընթացքում տարբեր մոտեցումներ են եղել տնտեսության մեջ պետության դերը գնահատելու և դրամավարկային քաղաքականության մեխանիզմի հարցերին: Դրանց շարքում առանձնանում են երկու հակադիր ուղղություններ՝ քեյնսականությունը և մոնետարիզմը:

Քեյնսի տեսությունը ամենատարածվածն էր քսաներորդ դարի առաջին կեսին՝ ԱՄՆ տնտեսության անկումից հետո, ուստի այս տեսության մեջ տնտեսությունը դիտարկվում էր որպես հասարակական կյանքի ոլորտ, որը հայտնվել է ճգնաժամային վիճակում: Ենթադրվում էր, որ առանց պետության միջամտության տնտեսությունն ի գործու չէ դուրս գալու այս վիճակից: Ջոն Քեյնսը կարծում էր, որ շուկայական կապիտալիստական տնտեսության ինքնակարգավորումն անհնար է, պետությունը պետք է քայլեր ձեռնարկի երկրում պահանջարկը խթանելու համար՝ վարելով դրամավարկային և ֆինանսաբյուջետային ակտիվ քաղաքականություն²: Քեյնսի հայեցակարգը նախատեսում է, որ ներդրումային և ձեռնարկատիրական գործունեության կարգավորման ու խթանման հիմնական գործիքը Կենտրոնական բանկի տոկոսադրույքն է, որը ենթադրում է «էժան փողի քաղաքականության» կիրառում տնտեսական անկման ժամանակ՝ իջեցնելով բանկային տոկոսադրույքը, իսկ տնտեսական վերելքի ժամանակահատվածներում՝ «թանկ փողի քաղաքականության» կիրառում՝ տնտեսության գերտաքացումը կանխելու համար: Այսպիսով, դրամային քաղաքականություն-

¹ Տե՛ս **Енгоян П.** Основной инструментарий применения «Мягкой силы» в мировой политике // Вестник Ереванского Университета: Международные отношения, Политология 10 (3 (30), 2019, էջ 40-50.

² Տե՛ս **Кейнс Д.** Общая теория занятости, процента и денег. М.: Эксмо, 2022:

նը պետք է իրականացվի տնտեսական պարբերաշրջանի փուլերին համապատասխան և արագ արձագանքի ազգային տնտեսության վիճակին:

Սակայն Քեյնսի տեսության մեջ նկատվեցին էական թերություններ, որոնց պատճառով առաջացավ միանգամայն հակադիր մոնետարիստական տեսությունը: Դրա հիմնադիր Միլթոն Ֆրիդմանը դեմ էր տնտեսության պետական կարգավորմանը՝ համարելով, որ դա ոչ միայն անօգուտ է, այլև նույնիսկ վնասակար: Մոնետարիզմի տեսանկյունից տնտեսության մեջ պետության միջամտությունը պետք է սահմանափակվի միայն դրամի շրջանառության վերահսկմամբ: Պետության ցանկացած այլ մասնակցություն տնտեսական գործընթացներին հանգեցնում է անհամամասնությունների և աղավաղումների: Փողի զանգվածը մեծացնելով կամ նվազեցնելով՝ կարելի է փոխել տոկոսադրույքը՝ այդպիսով ազդելով ներդրումների, հետևաբար և՛ արտադրության ծավալի վրա:

Ըստ մոնետարիստների՝ «ճկուն» դրամավարկային քաղաքականության իրականացումը լուրջ վտանգ է պարունակում, քանի որ տնտեսության կարգավորման ոլորտում ընդունված որոշումների ազդեցությունը նկատելի է դառնում միայն որոշ ժամանակ անց (6-9 ամիս), ինչի հետևանքով կարող է ստեղծվել մի իրավիճակ, երբ կենտրոնական բանկերի ձեռնարկած միջոցները կարող են ուշացած լինել: Ուստի և մոնետարիզմը հանդես է գալիս կոշտ դրամավարկային քաղաքականություն իրականացնելու օգտին, որը կախված չէ ձևավորված իրավիճակից և ուղղված է գնաճը սահմանափակելուն: Այս քաղաքականության գլխավոր գործառույթը շրջանառության մեջ դրվող փողը վերահսկելն է՝ ելնելով տնտեսության երկարաժամկետ աճի տեմպին համապատասխանող որոշակի մակարդակից: Այդ նպատակով, անկախ պարբերաշրջանի փուլերից, անհրաժեշտ է ամեն տարի ավելացնել շրջանառության մեջ գտնվող դրամային զանգվածը երկար ժամանակահատվածի համար հաշվարկված ՀՆԱ-ի միջին տարեկան աճի չափով: Սա թույլ է տալիս որոշակի պայմաններում բավականին արդյունավետ կառավարել գնաճը և խթաններ ստեղծել տնտեսական աճի համար: Ենթադրվում է, որ դրամավարկային քաղաքականությունը պետք է ուղղված լինի գնաճը վերահսկելուն, այլ ոչ թե պահանջարկի վրա ազդելուն: Այսինքն՝ հիմնական տոկոսադրույքը կարգավորելու միջոցով կենտրոնական բանկերը ազդում են հենց փողի զանգվածի վրա՝ հասնելու գնաճի սահմանված մակարդակին, այլ ոչ թե իրական ՀՆԱ-ի ծավալին:

Ազատական մոնետարիզմի՝ ժամանակակից գլոբալացման գործընթացների յուրատեսակ շրջանառու համակարգի գործառնության հիմքը համաշխարհային արժույթային-ֆինանսական համակարգն է, որը ձևավորվել է միջազգային հարաբերությունների Յալթա-պոտսդամ-

յան համակարգի շրջանակներում՝ սկսած Բրեթոն-Վուդսի համաժողովից մինչև արդի չափանիշներին համապատասխանեցված միջոցառումներ և լուծումներ:

XX դարի 30-ական թվականներին, տնտեսական ճգնաժամով պայմանավորված, շատ երկրներ կիրառում էին արժույթների արժեզրկումը որպես մրցակցային առավելություն, ինչպես նաև բազմաթիվ փոխարժեքներ, կապիտալի տեղաշարժի սահմանափակումներ՝ ազգային տնտեսությունը խթանելու նպատակով: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ընթացքում արդեն արժույթային սահմանափակումներ կիրառեց աշխարհի առաջատար երկրների մեծ մասը: Արժույթների սառեցված փոխարժեքները հազվադեպ էին փոփոխվում, բայց փողի գնողունակությունը նվազում էր գնաճի մեծացման պատճառով: Նման պայմաններում հասունացավ միջազգային արժույթային համակարգի սկզբունքների վերանայումը:

Հետպատերազմյան արժույթային համակարգի սկզբունքները մշակեցին տնտեսագետների մի քանի թիմեր. հիմնական նախագծերը ներկայացրին Հարի Ուայթը (Միացյալ Նահանգներ) և Ջոն Քեյնսը (Մեծ Բրիտանիա): Փորձագետների նպատակն էր ստեղծել արժույթային այնպիսի համակարգ, որը կապահովեր արժույթների փոխարժեքների կայունությունը, հետպատերազմյան տնտեսական աճը և կսահմանափակեր ճգնաժամերի սոցիալ-տնտեսական հետևանքները:

1944 թվականի հուլիսին, երբ արդեն կանխորոշված էր Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ելքը, ԱՄՆ Նյու Հեմփշիր նահանգի Բրեթոն Վուդս փոքրիկ քաղաքում տեղի ունեցավ ֆինանսական համաժողով (The United Nations Monetary and Financial Conference): Դրա հիմնական խնդիրներն էին միջազգային արժույթային և ֆինանսական հարաբերությունների կարգավորումը, ինչպես նաև արժույթային նոր համակարգի սկզբունքների համաձայնեցումը: Համաժողովին մասնակցեցին 44 պետությունների պատվիրակներ: Այնտեղ ընդունված որոշումները հսկայական ազդեցություն ունեցան աշխարհի առաջատար տնտեսությունների հետպատերազմյան զարգացման վրա³:

ԱՄՆ դոլարը ճանաչվեց համաշխարհային հիմնական արժույթ, որը կարելի էր փոխանակել ոսկով՝ 1 տրոյական ունցիայի դիմաց (31,1 գր.) 35 ԱՄՆ դոլար հարաբերակցությամբ: Բրիտանական ֆունտ ստեռլինգը հայտարարվեց երկրորդ պահուստային արժույթ: Մյուս արժույթների փոխարժեքները կցվեցին դոլարին: Պատերազմի ընթացքում Միացյալ Նահանգների տնտեսությունը զգալիորեն ուժեղացավ, և այդ երկիրն ընտրվեց ֆինանսական ու տնտեսական հզորության և կայունության սկզբունքով:

Արժույթային համակարգը կառավարելու համար ստեղծվեցին Ար-

³ Ст' у Бреттон-Вудская финансовая конференция 1944 года. Справка // «РИА Новости» – <https://ria.ru/20090722/178243946.html>

ծույթի միջազգային հիմնադրամը (ԱՄՀ) և Վերակառուցման և զարգացման միջազգային բանկը (Համաշխարհային բանկ՝ ՀԲ):

ԱՄՀ-ն կոչված էր ստեղծելու միջազգային հաշվարկների համակարգ ընթացիկ գործարքների, փոխարժեքների կայունությունը պահպանելու և մասնակից երկրներին կարճաժամկետ և միջնաժամկետ վարկեր տրամադրելու համար՝ վճարային հաշվեկշռի պակասուրդը ծածկելու նպատակով: Համաշխարհային բանկը, իր հերթին, պետք է երկարաժամկետ վարկեր տրամադրեր Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո երկրների վերականգնման համար և օգներ զարգացող երկրներին՝ հաղթահարելու աղքատությունը՝ սկիզբ դնելով կայուն տնտեսական աճին:

Երկրների կենտրոնական բանկերը պետք է ապահովեին արժույթների կայուն փոխարժեքը՝ անհրաժեշտության դեպքում կատարելով արժույթային միջամտություններ: Ռեսուրսների պակասի դեպքում պետությունները կարող էին դիմել ԱՄՀ-ի օգնությանը: Երկրները կարող էին արժեգրկել կամ արժևորել իրենց արժույթները վճարային հաշվեկշռի հավասարակշռությունը հիմնովին խախտվելու դեպքում Արժույթի միջազգային հիմնադրամի հետ խորհրդակցելուց հետո⁴:

ԽՍՀՄ-ը թեև մասնակցեց համաժողովին, սակայն հետագայում Խորհրդային Միության ղեկավարությունը «սառը պատերազմի» հաստատման համապատկերում չվավերացրեց համաժողովում ընդունված համաձայնագրերը և չմասնակցեց Համաշխարհային բանկի և ԱՄՀ-ի աշխատանքներին: Միայն 1991 թվականին ԽՍՀՄ փլուզման նախաշեմին երկրին տրվեց ԱՄՀ ասոցացված անդամի կարգավիճակ: Ռուսաստանը որպես ԽՍՀՄ իրավահաջորդ, 1992-ի հունիսին դարձավ ԱՄՀ-ի և ՀԲ-ի անդամ:

Բրեթոն Վուդսի արժույթային համակարգը կարևոր դեր խաղաց հետպատերազմյան վերականգնման տարիներին և հետագայում աշխարհի առաջատար երկրների տնտեսությունների զարգացման գործում: Սակայն Եվրոպայի և Ասիայի երկրների տնտեսությունների աճին, ինչպես նաև միջազգային առևտրի զարգացմանը զուգընթաց՝ առաջատար երկրներին անհրաժեշտ եղան ավելի ու ավելի մեծ ծավալի հաշվարկային միջոցներ: Բրեթոն Վուդսի արժույթային համակարգը կարող էր հաջողությամբ գործել միայն այնքան ժամանակ, քանի դեռ Միացյալ Նահանգների ոսկու պաշարները թույլ էին տալիս փոխանակել դոլարը ոսկով: Հարկ է նշել նաև, որ ոսկու արդյունահանման ծավալն աճում էր շատ ավելի դանդաղ, քան աճում էին միջազգային առևտրի ծավալները: Դոլարային խնայողություններ ունեցողների՝ դրանք ոսկով փոխանակելու իրավունքը հակասության մեջ մտավ այդ

⁴ St' u Алексеева Н., Медведева А. «Отстаивает интересы США»: 75 лет назад был основан Международный валютный фонд // «Russia Today» – <https://russian.rt.com/business/article/815310-mvf-godovschina-sozdanie>

պարտավորությունը կատարելու ԱՄՆ հնարավորությունների հետ:

ԱՄՆ կարճաժամկետ արտաքին պարտքը 1949-1971 թվականներին աճեց 8,5 անգամ, իսկ ոսկու պաշտոնական պահուստները նույն ժամանակահատվածում նվազեցին 2,4 անգամ⁵: Միայն մի քանի երկրների հաջողվեց կանխիկ դրլարը փոխանակել ոսկով, այն էլ ԱՄՆ կառավարության հետ երկարատև բանակցություններից հետո:

Այդուհանդերձ, Բրեթոն Վուդսի արժույթային համակարգի ճգնաժամը պայմանավորված էր ոչ միայն ԱՄՆ ոսկու պաշարների կրճատմամբ: Այս հանգամանքին ավելացան ֆինանսատնտեսական բնույթի բազմաթիվ այլ գործոններ: Այսպես, 1967 թ. արժույթային ճգնաժամի սկիզբը համընկավ տնտեսական աճի դանդաղելու հետ: Տարբեր երկրներում գնաճի տարբեր տեմպերը ազդեցին արժույթների փոխարժեքների դինամիկայի վրա, իսկ փողի գնողունակության նվազումը պայմաններ ստեղծեց «փոխարժեքի շեղումների» համար: Որոշ երկրների (Մեծ Բրիտանիա, ԱՄՆ) հաշվեկշիռների պարբերական պակասուրդը և մյուսների (Գերմանիա, Ճապոնիա) դրական հաշվեկշիռը ուժեղացրին փոխարժեքների կտրուկ տատանումները: Նկատվեց վճարային հաշվեկշիռների անկայունության աճ, որն արտահայտվեց դրանց պարբերական պակասուրդով՝ չնայած ԱՄՆ-ի կոշտ արտաքին կարգավորմանը: Բրեթոն Վուդսի համակարգի հակասություններն ուժեղացան ԱՄՆ-ի և Մեծ Բրիտանիայի տնտեսական դիրքերի թուլացմանը զուգահեռ, որոնք իրենց վճարային հաշվեկշիռների պակասուրդը մարում էին ազգային արժույթների նոր ծավալներով՝ չարաշահելով դրանց պահուստային լիներու կարգավիճակը: Արդյունքում խարխուլվեց պահուստային արժույթների կայունությունը: Անդրազգային կորպորացիաները (ԱԱԿ) տիրապետում էին հսկայական չափի կարճաժամկետ ակտիվների տարբեր արժույթներով, որոնք զգալիորեն գերազանցում էին այն երկրների կենտրոնական բանկերի արժույթային պահուստները, որոնցում տեղակայված էին ԱԱԿ-ների գլխավոր գրասենյակները: Այս գումարները ազգային վերահսկողությունից դուրս էին, և ԱԱԿ-ները իրենց շահույթ հետապնդող գործունեության մեջ օգտագործում էին դրանք հսկայական չափերի հասնող արտարժույթի սպեկուլյացիաներում:

Բրեթոն Վուդսի արժույթային համակարգը փաստացի դադարեց գոյություն ունենալուց 1971 թ., երբ օտարերկրյա կառավարությունների համար դադարեցվեց ԱՄՆ դրլարի ոսկով փոխանակումը: 1972 թ. ԱՄՆ կառավարիչների խորհուրդը ձևավորեց հատուկ կոմիտե՝ Բրեթոն Վուդսի արժույթային համակարգի թույլ կողմերը բացահայտելու և դրանք վերացնելու համար:

Կոմիտեն առանձնացրեց երեք հիմնական խնդիր: *Բրացվելիության հիմնախնդիր*. համակարգը չէր կարողանում ապահովել միջազ-

⁵ St' u Международные валютно-кредитные и финансовые отношения / под ред. Л. Н. Красавиной. М.: Финансы и статистика, 2000, էջ 50:

գային առևտրի և ֆինանսական գործառնությունների համար անհրաժեշտ դրամական միջոցների ծավալը, քանզի ԱՄՆ ոսկու պաշարները սահմանափակ էին: *Ֆինանսական հոսքերի բալանսավորման հիմնախնդիր*. համակարգը չուներ վճարային հաշվեկշիռը կարգավորելու գործող և արդյունավետ մեխանիզմ, երկրների անկարողությունը կամ չցանկանալը փոխել արժույթների անվանական արժեքը, խախտում էր արտաքին վճարումների հավասարակշռությունը: *Վստահության հիմնախնդիր*. երբ օտարերկրյա դրամատերերի և առաջին հերթին երկրների կենտրոնական բանկերի մոտ կուտակված ԱՄՆ դոլարի քանակը սկսեց զգալիորեն գերազանցել ԱՄՆ ոսկու պաշարների արժեքը, պարզ դարձավ, որ ԱՄՆ-ն այլևս չի կարող պահել դոլարի արժեքը նախկին մակարդակի վրա: Այնուամենայնիվ, Բրեթոն Վուդսի արժույթային համակարգը գործեց մինչև 1978 թվականը, երբ այն փոխարինվեց Ճամայկայի արժույթային համակարգով:

Ճամայկայի արժույթային համակարգի հիմնադրույթները հաստատվեցին 1976 թվականի հունվարին Քինգսթոնում (Ճամայկա) կայացած ԱՄՀ համաժողովում: Կարգավորման կանոններն ու սկզբունքները վերջնականապես ամրագրվեցին 1978 թվականին, երբ ձայների մեծամասնությամբ վավերացվեցին ԱՄՀ կանոնադրության փոփոխությունները⁶:

Ուշտոնապես չեղարկվեց ոսկու ստանդարտը, ոսկին վերածվեց սովորական ապրանքի: Արժույթները, այդ թվում՝ ԱՄՆ դոլարը, այլևս չէին պայմանավորվում ոսկու գնով և ոսկով չէին փոխանակվում: Կենտրոնական բանկերը կարող էին ոսկի գնել և վաճառել շուկայական գներով: Ոսկու ստանդարտից ամբողջապես հրաժարվելը հիմք դարձավ արժույթային նոր համակարգի և 20-րդ դարի ամենակարևոր մակրոտնտեսական հայտնագործություններից մեկի համար: Սակայն, չնայած այն բանին, որ ոսկին դարձավ սովորական ապրանք, աշխարհի առաջատար երկրների կենտրոնական բանկերը շարունակում էին պահել այս մետաղի բավականին մեծ պաշարներ:

Երկրները ինքնուրույն էին որոշում, թե ինչպիսին պիտի լինի իրենց արժույթի փոխարժեքը՝ ազատ փոխարկելի, լողացող միջակայքի շրջանակում, թե՛ ամուր կապված այլ արժույթի կամ արժույթների զամբյուղի հետ: Երկրների կենտրոնական բանկերն այլևս պարտավոր չէին պահպանել ֆիքսված փոխարժեքները: Այնուամենայնիվ, կենտրոնական բանկերը անհրաժեշտության դեպքում կարող էին իրականացնել արտարժույթի միջամտություններ՝ ազգային արժույթի փոխարժեքը կայունացնելու համար: Երկրների մեծ մասը ընտրեց ազգային արժույթի լողացող փոխարժեքը, որի պարագայում արժույթի ար-

⁶ See «Статьи и соглашения международного валютного фонда (1978, 1 апреля) / Вашингтон, округ Колумбия: Международный валютный фонд, 2011 – <https://www.imf.org/external/pubs/ft/aa/rus/index.pdf>

Ժեքը որոշվում է առաջարկի և պահանջարկի միջոցով:

Փաստացի պահուստային արժույթներ մնացին ԱՄՆ դոլարը, բրիտանական ֆունտ ստեռլինգը, շվեյցարական ֆրանկը, ճապոնական իենը, գերմանական մարկը և ֆրանսիական ֆրանկը: Ձեռնարկված միջոցառումների արդյունքում ոսկու և արտարժույթի ստանդարտը վերափոխվեց թղթի և դոլարի ստանդարտի, որի պարագայում բոլոր երկրները, բացառությամբ ԱՄՆ-ի, ստանձնեցին ռիսկային պարտավորություններ՝ պահպանելու արժույթային նոր փոխարժեքները: Տարերայնորեն կյանքի կոչվեց լողացող փոխարժեքների պրակտիկան, և Բրեթոն Վուդսի արժույթային համակարգը դադարեց գործելուց:

Ըստ մտահղացման՝ ճամայկայի արժույթային համակարգը պետք է ավելի ճկուն դառնար, քան Բրեթոն Վուդսինը և ավելի լավ հարմարվեր վճարային հաշվեկշիռների և ազգային արժույթների փոխարժեքների անկայունությանը: Ընդ որում, չնայած ԱՄՆ դոլարի՝ որպես հիմնական վճարամիջոցի կարգավիճակը պաշտոնապես վերացնելուն՝ դոլարը գրեթե միշտ մնաց միջազգային հաշվարկների հիմնական արժույթը, ինչը պայմանավորված էր այլ երկրների համեմատ Միացյալ Նահանգների տնտեսության հզորությամբ:

Ստեղծված համակարգի էությունն այն էր, որ որոշվեց համաշխարհային ֆինանսական համակարգի երկարաժամկետ զարգացման վեկտորը. այն ուղղված էր ամերիկյան դոլարի շրջանառության գոտու ընդլայնմանը: Սկզբնական փուլում այս գոտին սահմանափակվում էր համաշխարհային սոցիալիստական ճամբարի գոյությամբ, որը ֆինանսատնտեսական առումով զգալիորեն մեկուսացած էր արևմտյան երկրներից: Սակայն հետագայում՝ հատկապես Խորհրդային Միության փլուզումից հետո, ԱՄՆ-ն դարձավ լիիրավ «համաշխարհային հեգեմոն» ոչ միայն ֆինանսատնտեսական ոլորտում, այլև համաշխարհային հանրության հասարակական կյանքի գրեթե բոլոր ոլորտներում՝ դրանով իսկ նշանավորելով միաբևեռ աշխարհի շրջափուլի սկիզբը:

Որպես ազդեցության լծակ՝ ԱՄՆ-ն սկսեց օգտագործել հենց մոնետարիստական քաղաքականության գործիքները, ինչը դարձավ համաշխարհային տնտեսության գործառնության հիմքը, և մնացած բոլոր երկրները պարտադրված եղան հետևելու հենց մոնետարիզմի տրամաբանությանը: Այն օգնեց ԱՄՆ-ին ոչ միայն լիակատար վերահսկողություն հաստատելու համաշխարհային ֆինանսական համակարգի և տնտեսության նկատմամբ, այլև ապահովելու բարեկեցության բարձր մակարդակ իր քաղաքացիների և ներքին սպառման համար՝ հիմնականում համաշխարհային ռեսուրսները վերաբաշխելու միջոցով:

Ինչպես տեսնում ենք, մոնետարիստական հայեցակարգը թույլ է տալիս ֆինանսական սուբյեկտներին, օգտագործելով փողի զանգված թողարկելու և զեղչային դրույքաչափերը որոշելու իրենց իրավունքները:

րը, գրեթե ամբողջությամբ կարգավորել հասարակական կյանքի տնտեսական ոլորտը: Եվ դա դեռ ինքնիշխան պետությունների շրջանակներում: Կարելի է միայն կռահել, թե ինչ հնարավորությունների է տիրապետում համաշխարհային քաղաքականության սուբյեկտը, որի ձեռքում է աշխարհում ամենագործածական պահուստային արժույթի տպագրական մեքենան: ԱՄՆ-ում դրամավարկային քաղաքականության կարգավորիչը Դաշնային պահուստային համակարգն է, որը տնօրինում է երկրի ողջ ֆինանսական ոլորտը: Եթե հաշվի առնենք, որ այն մասնավոր կազմակերպություն է, ապա հասկանալի է դառնում, թե որքան սահմանափակ է ինչպես ԱՄՆ-ի, այնպես էլ ամբողջ աշխարհի ֆինանսավարկային քաղաքականության ոլորտում որոշումներ կայացնողների շրջանակը:

Նման համակարգը ի վիճակի է լուծելու ԱՄՆ-ի ֆինանսական և տնտեսական գրեթե բոլոր ներքին խնդիրները, որոնք առաջանում են երկրի առջև տարբեր ճգնաժամային փուլերում և, ինչը շատ կարևոր է, ապահովելու սոցիալական կայունություն հասարակության մեջ: Չէ՞ որ դոլարային թղթադրամների մշտական անհրաժեշտությունն աշխարհում զգալիորեն թանկացնում է այդ արժույթը, այն դարձնում պահանջված և խթանում է ակտիվ դրամաշրջանառությունը: Հետևաբար՝ այս արժույթի նոր խմբաքանակներ շրջանառության մեջ դնելը չի հանգեցրել գնաճային գործընթացների: Միացյալ Նահանգները երկար ժամանակ լայնորեն օգտագործում էին այս հանգամանքը ինչպես տնտեսավարող սուբյեկտներին վարկավորելու, այնպես էլ երկրի քաղաքացիներին սպառողական (գործնականում անվերադարձ) վարկեր տրամադրելու համար, ինչը, ի վերջո, ապահովում էր սպառման խթանումն ու բնակչության բարեկեցության բարձր մակարդակը:

Այս ամենին գումարվեց ԱՄՆ-ի կողմից վերահսկվող միջազգային հաշվարկների համակարգի՝ SWIFT-ի ներդրումը, որն ապահովում է երկրի բյուջեն աշխարհում իրականացվող ֆինանսական գործառնություններից ստացված դրամական միջոցների մշտական ներհոսքով: Հարկ է նշել նաև այն հանգամանքը, որ գործող համաշխարհային ֆինանսական համակարգի շրջանակներում ստեղծված գործնականում բոլոր միջազգային ֆինանսական կազմակերպությունները ևս, ըստ էության, գտնվում էին ամերիկյան Կենտրոնական բանկի հաշվեկշռում:

Սակայն ֆինանսական նման համակարգը լիովին համապատասխանում էր 20-րդ դարի 90-ականներին հաստատված միաբևեռ աշխարհակարգին: Համաշխարհային առևտրում ներգրավված բոլոր երկրները հետևեցին համաշխարհային ֆինանսական համակարգի սահմանած մոնետար սկզբունքներին, որոնք չէին կարող չսահմանափակել իրենց ինքնիշխանությունը որոշումներ կայացնելիս ինչպես տնտեսության, այնպես էլ քաղաքականության, հատկապես աշխարհաքաղաքականության ոլորտներում: Ուստի համաշխարհային քա-

ղաքականության որոշ ակտորների ուժեղացմանը զուգընթաց, օրինակ՝ Ռուսաստանի և Չինաստանի, որոնք ձգտում են ամրապնդել իրենց ինքնիշխանությունը, գլոբալ հարացույցի տնտեսական հիմքերը խարխլվեցին, ինչը չէր կարող չանդրադառնալ համաշխարհային քաղաքական իրավիճակի սրման վրա:

Մեր կարծիքով, նման սրացման պատճառները բխում են ներկայումս օբյեկտիվորեն տեղի ունեցող համաշխարհային տնտեսական կացութաձևի փոփոխությունից (ՀՏԿ): ՀՏԿ-ի հիմնախնդիրը դարձել է մասնավորապես ռուս հետազոտողների մի խմբի քննության առարկա, որը գիտական վարկած է ձևակերպել «համաշխարհային տնտեսական համակարգի զարգացման մեջ աշխարհատնտեսական կացութաձևերի փոփոխման և դրանց հետ կապված քաղաքական փոփոխությունների օրինաչափության մասին»⁷: Ընդ որում, խմբի անդամների կարծիքով, ՀՏԿ-ի փոփոխման գործընթացը կարող է ուղեկցվել միջազգային ասպարեզում լուրջ կատակլիզմներով: Աշխարհատնտեսական կացութաձևի հասկացությունը սահմանվում է որպես միջազգային և ազգային ինստիտուտների փոխկապակցված համակարգ, որն ապահովում է տնտեսության ընդլայնված վերարտադրությունը և որոշարկում գլոբալ տնտեսական հարաբերությունների մեխանիզմը: Առաջնային է առաջնորդ երկրի ինստիտուտների դերը, որոնք գերիշխող ազդեցություն են ունենում միջազգային առևտրատնտեսական ու ֆինանսական հարաբերությունները կարգավորող հաստատությունների վրա:

ՀՏԿ-ի փոփոխության ժամանակահատվածներում՝ հին աշխարհակարգի ոչնչացման և նորի ձևավորման ընթացքում, տեղի է ունենում միջազգային հարաբերությունների համակարգի կտրուկ ապակայունացում: Արդեն իսկ սպառվում են ինստիտուտների և տեխնոլոգիաների արդի համակարգի հիման վրա սոցիալ-տնտեսական զարգացման հնարավորությունները: Միննույն ժամանակ, համաշխարհային տնտեսական համակարգում հայտնվում է նոր առաջնորդ կամ երկրների խումբ՝ տնտեսության զարգացման կառավարման ավելի արդյունավետ համակարգով: Նոր կենտրոնն առաջ է անցնում տեխնոլոգիական կառուցակարգի կարևորագույն ուղղություններում՝ հենվելով արտադրական հարաբերությունների նոր համակարգի՝ ռեսուրսները կենտրոնացնելու և մարդկային ներուժը ակտիվացնելու ունակության վրա: Մասնավորապես, ՉԺՀ-ի և Հնդկաստանի սոցիալ-տնտեսական հաջողությունները արդեն կարող են վկայել նոր աշխարհատնտեսական կացութաձևի ձևավորված միջուկի մասին: Վերջին տասնամյակում ոչ պակաս կարեվոր դեր է խաղում նաև Ռուսաստանը, թեև արդեն ոչ թե տնտեսական,

⁷ Свидетельство № 41-Н о регистрации Международной академией авторов научных открытий и изобретений под научно-методическим руководством Российской академии естественных наук; Глазьев С. Последняя мировая война. США начинают и проигрывают. – М.: Книжный мир, 2016.

այլ առաջին հերթին ռազմաքաղաքական և էներգետիկ ոլորտներում:

Նման պայմաններում անխուսափելի է դառնում համաշխարհային տնտեսական զարգացման ապակենտրոնացման գործընթացը, որն այժմ ուղեկցվում է հիբրիդային պատերազմով ինչպես համաշխարհային, այնպես էլ տարածաշրջանային ուժային կենտրոնների միջև⁸: Ժամանակակից համաշխարհային պատերազմի հիբրիդային բնույթը, այլ առանձնահատկություններից գատ, դրսևորվում է երկրների միջև ռազմաճակատային առաջնագծերի բացակայությամբ: Քաղաքական, տեղեկատվական և արժուրթաֆինանսական հարթություններում բախումները հաճախ տեղի են ունենում այն երկրներում, որոնք պառակտված են իշխող էլիտայի և ժողովրդի միջև անհաշտ հակասությունների պատճառով:

Իրավիճակը սրվում է նաև այն պատճառով, որ նախկին համաշխարհային առաջնորդը ներկա փուլում լավագույն ժամանակները չի ապրում: Ամերիկյան տնտեսության վիճակի բոլոր կանխատեսող ցուցանիշները վկայում են ստագֆլյացիայի դրսևորումների մասին: Ամերիկյան տնտեսության այս իրավիճակին գումարվում է ֆինանսական շուկայի վիճակի կտրուկ վատթարացումը⁹, որը ժամանակավորապես որոշ չափով մեղմվել էր դեռևս 2020 թվականին կորոնավիրուսային համաճարակի պատճառով:

Վերջին տարիներին ԱՄՆ-ում ավելի ու ավելի սուր են արտահայտվում ամերիկյան հասարակության սոցիալական տարբեր խմբերի միջև հակադրությունները: Իրավիճակը սրվում է առաջին հերթին գաղափարական և արժեքային բովանդակության այնպիսի տարածանությունների հետևանքով, որոնք կարող են հանգեցնել զրոյական արդյունքով կոնֆլիկտների առաջացմանը: Երկու արժեհամակարգերի պայքարին դաժանություն կարող է հաղորդել հասարակության չափից դուրս զինված լինելը հրաձգային զենքով, որի քանակը 1,2 անգամ գերազանցում է ԱՄՆ-ի բնակչության թվին¹⁰: Ամերիկյան հասարակությունը նաև խիստ պառակտված է ինչպես երկրում ժողովրդավարության իրական մակարդակի, այնպես էլ դրանում անցկացվող ընտրությունների նկատմամբ իր վերաբերմունքով: ԱՄՆ-ի քաղաքականապես ակտիվ շատ քաղաքացիների մտքում թևածում է անգամ քաղաքացիական պատերազմի սպասումը:

Ավելի լավ վիճակում չէ տնտեսությունը նաև Եվրոպական միությունում: Շատ ոլորտներում զիջելով Չինաստանին և Հնդկաստանին՝

⁸ Տե՛ս **Khojayan K.** Reflections on the Transformation of the World Order: Emerging Trends and Impending Perspectives // Journal of Political Science: Bulletin of Yerevan University, 1(2), 2022, էջ 98-99. <https://doi.org/10.46991/JOPS/2022.1.2.092>.

⁹ Տե՛ս **Назад в прошлое. На Уолл-стрит ожидают повторения стагфляции 1970-х // «РБК»** – <https://quote.rbc.ru/news/article/6221eca49a794712c67f8bad>

¹⁰ Տե՛ս **Количество единиц оружия в США на 67 млн превысило численность населения // «РБК»** – <https://www.rbc.ru/rbcfreenews/5b29bbd69a79479de93bdd81>

ԵՄ-ն լրացուցիչ դժվարությունների է առնչվում հակառուսական պատժամիջոցների պատճառով, որոնք պայմանավորված են ուկրաինական ճգնաժամով: Ռուսաստանի հետ ներմայրցամաքային առևտրի խորը կապվածության պատճառով եվրոպական երկրների մակրոտնտեսական դինամիկան կտրուկ վատթարացել է: Գնաճը 2022 թվականին հասել է 9.2 տոկոսի¹¹: ԵՄ երկրների բնակչության մակարդակը և կյանքի որակը կտրուկ նվազել են՝ խորացնելով միգրացիոն և կորոնավիրուսային համավարակի ճգնաժամերի հետևանքները: Եվրոպական տնտեսության վրա խիստ բացասաբար է ազդում ռուսական շուկայի կորուստը:

Ռուսաստանին հնարավորինս առավելագույն չափով վնաս հասցնելու ձգտումից ելնելով¹²՝ ԱՄՆ-ն, Մեծ Բրիտանիան և ԵՄ՝ ղեկավարությունը նսեմացրել են իրենց գլխավոր խաղաքարտերը՝ համաշխարհային արժույթների թողարկման մենաշնորհը, օրինակելի իրավական ժողովրդավարական պետության իմիջը, հավատը մասնավոր սեփականության «սրբազան» իրավունքի նկատմամբ: Դրանով իսկ նրանք իրենցից անկախ բոլոր երկրներին ստիպեցին փնտրել համաշխարհային արժույթային նոր գործիքներ, ռիսկերի ապահովագրության նոր մեխանիզմներ, ինչպես նաև ստեղծել միջազգային իրավունքի նորմերի վերականգնման և տնտեսական անվտանգության սեփական համակարգեր¹³:

Նախորդ տարիներին Իրանի, Իրաքի, Լիբիայի, Վենեսուելայի, Աֆղանստանի ակտիվների, իսկ Ուկրաինայում հատուկ ռազմական գործողության մեկնարկից հետո նաև Ռուսաստանի պետական միջոցների սառեցումն ու բռնագրավումը ստիպեցին մյուս պետություններին մտորել իրենց արժույթային պահուստների ապահովության մասին: Անկախ պետությունները արդեն սկսել են հրաժարվել դոլարային ակտիվներից, ինչպես նաև փորձում են փոխադարձ առևտրում փոխարինել դոլարն ու եվրոն:

Փետրվարից մայիս ոչ ռեզիդենտների կողմից ամերիկյան թրեժերիսների (ԱՄՆ տասնամյա պետական պարտատոմսերի) անմիջական վաճառքը կազմել է ռեկորդային 300 մլրդ դոլար¹⁴: Ամերիկյան դոլարի և դրա հետ կապված պահուստային արժույթների օգտագործումից հրաժարվելու միտումը կարող է ճակատագրական դառնալ ոչ միայն ամե-

¹¹ Ст' u Инфляция в еврозоне в декабре замедлилась до 9,2%, минимума за 4 месяца // «Интерфакс» – <https://interfax-ru.turbopages.org/interfax.ru/s/business/879766>

¹² Ավելի մանրամասն տե՛ս u **Timushev E.** Drivers of Fiscal Resources at the Local Level in Russia: Role of Institutions Reflected in Regional Debt // Journal of Political Science: Bulletin of Yerevan University, 1(3), 2022, էջ 60-72. <https://doi.org/10.46991/JOPS/2022.1.3.060>.

¹³ Ст' u **Aleksanyan N.** Mapping Political Populism in the European Post-Transitional Periphery // Journal of Political Science: Bulletin of Yerevan University, 1(2), 2022, էջ 73-91. <https://doi.org/10.46991/JOPS/2022.1.2.073>.

¹⁴ Ст' u Авторский доклад Изборскому клубу академика Глазьева // «Аврора» – <https://aurora.network/articles/11-analitika-i-prognozy/106003-chto-proiskhodit>

րիկյան ֆինանսական համակարգի, այլև ամբողջ համաշխարհային շուկայի համար: Դրանով իսկ նախադրյալներ կստեղծվեն գլոբալ հարացույցի ֆինանսատնտեսական բաղադրիչի վերափոխման համար:

ПАЙЛАК ЕНГОЯН – *Финансово-экономическая основа парадигмы глобального развития.* – Современная парадигма глобального развития отличается ярко выраженным неолиберальным содержанием, где основной акцент ставится на либеральные ценности, обеспечение максимальной индивидуальной свободы, принятие западной модели демократии, а также на нормы поведения, основанные на рыночных отношениях. При этом подчеркивается особая роль финансово-экономической политики в определении вектора глобального развития. Бреттон-Вудская и Ямайская валютные системы стали основой для данной парадигмы. На фоне усиления некоторых акторов мировой политики формируются предпосылки для преобразования однополярного мира в многополярный, что стимулирует трансформацию вектора глобального развития. Исчерпываются возможности социально-экономического развития на основе сложившейся системы институтов и технологий. Новые альтернативные центры силы опираются на способность новой системы производственных отношений сконцентрировать ресурсы и активизировать человеческий потенциал на прорывных направлениях нового технологического уклада.

Ключевые слова: *парадигма глобального развития, монетаризм, кейнсианство, многополярный мир, Бреттон-Вудская финансовая система, мультивалютная мировая финансовая система, мирохозяйственный уклад, мировые центры силы*

PAYLAK ENGOYAN – *The Financial and Economic Basis of the Global Development Paradigm.* – The modern paradigm of global development is characterized by a pronounced neoliberal content, where the main emphasis is placed on liberal values, ensuring maximum individual freedom, accepting the Western model of democracy, as well as norms of behavior based on the market relations. At the same time, the special role of financial and economic policy is emphasized in determining the vector of global development. The Bretton Woods and Jamaican monetary systems became the basis for this paradigm. On the background of the strengthening of some actors in world politics the prerequisites are being formed for the transformation of a unipolar world into a multipolar one, which stimulates the transformation of the vector of global development. The possibilities of socio-economic development based on the existing system of institutions and technologies are being exhausted. New alternative centers of power are based on the ability of the new system of production relations to concentrate resources and activate human potential in the breakthrough directions of the new technological order.

Key words: *paradigm of global development, monetarism, Keynesianism, multipolar world, Bretton Woods financial system, multi-currency world financial system, world economic structure, world centers of power*